

УДК 37.01

О.Л. БУХАЛО,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти
Маріупольського державного університету*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕМОЦІЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

У статті висвітлено важливість емоційного виховання дітей раннього віку, який є сензитивним, оскільки саме в цей період найінтенсивніше формується психіка, закладаються основні особистісні утворення і когнітивні характеристики, а сприйняття оточуючого має емоційний характер. Обґрунтовано необхідність створення емоційно-розвивального середовища, що є джерелом розвитку особистості й самореалізації, яке здатне прискорити або уповільнити цей процес.

Ключові слова: емоційне виховання, емоційно-розвивальне середовище, організаційно-педагогічні умови емоційного виховання дітей раннього віку.

Постановка проблеми. Утвердження демократичних норм суспільного життя висуває нові вимоги до духовного розвитку дитини, її підготовки до життя. У контексті наукових теорій духовного розвитку особистості, основою яких є концептуальні положення М. Бахтіна, М. Бердяєва, В. Вернадського, В. Соловйова, П. Флоренського, В. Франкла, постає нове бачення проблем розвитку дитини, починаючи з ранніх етапів її становлення. Розвиток особистості, здатної до співчуття, співпереживання, сприймання емоційних проявів інших людей, забезпечує успішну її адаптацію в сучасному соціокультурному просторі.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню проблем виховання дітей раннього віку присвячено праці таких українських науковців: О. Богініч, А. Богуш, Л. Братанова, В. Гальченко, А. Грищенко, О. Долинна, І. Лебедева, Г. Лисенко, Т. Мігрин, Т. Панасюк, І. Резніченко, Т. Ухіна, А. Шевчук, О. Яковенко та ін.

У програмі розвитку дітей від пренатального періоду до 3 років «Оберіг», яка розроблена з метою актуалізації питань становлення майбутньої особистості, починаючи від зачаття дитини, її народження, подальшого розвитку, виховання і навчання у перші три роки життя, виділено окремий напрям розвитку дітей раннього віку – емоційно-художній. Програма пропагує ідею забезпечення повноцінного фізичного, психічного, соціального розвитку дитини від моменту зачаття до 3 років, входження її в соціальне середовище, адаптацію до постійно змінюваних умов предметного і соціального оточення, а в цьому процесі визначальну роль у період раннього дитинства відіграє емоційна сфера [1].

Забезпечення емоційного комфорту, емоційного благополуччя сприяє розвитку, становленню особистості і передбачає встановлення доброзичливих стосунків між дітьми, задоволення їхньої потреби в спілкуванні з дорослим, адекватне сприймання емоційних проявів інших людей, врахування наслідків власних вчинків. На думку вчених, одне із найважливіх і найскладніших завдань виховання – навчити дитину «бачити і відчувати людей», здатність індивіда емоційно відгукуватись на переживання інших людей, розуміти їхні думки, почуття, проникати в їхній внутрішній світ (В. Абраменкова, Л. Стрелкова).

Однією з причин недостатньо розвиненої емоційно-почуттєвої сфери дошкільника, обмеженості його експресивних засобів спілкування дослідники (М. Воробйова, В. Котирло, Г. Лаврентьева, А. Щетініна та інші) вбачають у тому, що діти у більшості випадків не вміють сприймати і розрізняти емоційні стани, адекватно реагувати на них. Фахівці, зокре-

ма О. Кононко, такий стан проблеми емоційного розвитку дошкільника пояснюють тим, що і «сьогодні ця проблема лишається недостатньо розробленою науковцями, несправедливо забутою практиками, фактично не висвітленою як у підручниках з педагогічної та вікової психології, так і в працях науково-методичного спрямування» [2].

Проте, як засвідчує аналіз роботи дошкільних навчальних закладів, зараз педагоги і батьки орієнтовані більшою мірою на інтелектуальний розвиток дитини, на формування з раннього віку навичок лічби та читання, ігноруючи закономірності становлення її особистості, вікові особливості кожного періоду дитинства, що призводить до появи серйозних проблем як в психічному розвитку, так і фізичному.

Формулювання мети. Мета статті полягає у розкритті суті та значення емоційно-розвивального середовища в особистісному розвитку дітей раннього віку та теоретичному обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов емоційного виховання дошкільників цієї вікової категорії.

Виклад основного матеріалу. Проблемою сучасної педагогіки є раннє навчання дітей, яка набула великої популярності в суспільстві та ініціюється не стільки психологічними теоріями, скільки прагненням батьків максимально повно реалізувати всі закладені в дитині від природи можливості, при цьому непомітно залишається різниця між розвитком психічних процесів і навчанням читання, письма і лічби. Проте, на думку психологів і педагогів, тут, швидше, можна говорити про високу навченість дітей і наполегливість їхніх батьків, бо засвоєння готових знань і способів дії сприяє розвитку лише репродуктивного (відтворювального) мислення, а не інтелектуального і творчого потенціалу дитини.

Для раннього дитинства емоційний розвиток є умовою оптимізації актуального і перспективного розвитку дошкільника, а ефективність системи виховання залежить від її здатності виділити і розвинути певний особистісний компонент. Підґрунтям взаємодії дитини раннього віку і оточуючого світу є її емоційна сфера, емоційне сприйняття відбувається «тут і зараз», тому для емоційного виховання необхідним – є створення спеціального розвивального середовища.

Середовище є джерелом розвитку особистості й свого роду каталізатором процесу її самореалізації, яке здатне прискорити або уповільнити цей процес, виникає необхідність створення оточення, яке має стати розвивальним середовищем для дитини. Розвивальне середовище – це оптимальні умови нормального розвитку особистості; забезпечення розвитку комплексу її здібностей; орієнтація на індивідуальні норми; врахування індивідуально-особистісних особливостей дитини (обдарованість, здібності, здоровий психічний стан, повага, гідність); педагогіка і психологія розвитку, співпраця; охорона здоров'я. Складовими частинами розвивального середовища є: наочно-просторове оточення, система розвиваючих відносин, атмосфера дошкільного навчання та виховання, активність самої дитини.

Надаючи великого значення спеціальній організації середовища Л. Виготський, пояснював цю необхідність тим, що середовище дорослого не відповідає можливостям дитини, а також надзвичайною складністю впливу середовища [3]. Ґрунтуючись на цьому положенні, слід зазначити, що організація середовища, спрямованого на емоційне виховання дітей раннього віку, має відповідати їхнім віковим особливостям, а також мати високий виховний та розвивальний потенціал.

Під емоційно-розвивальним середовищем доцільно розуміти сукупність організаційно-педагогічних умов, що забезпечують емоційну підтримку і стабілізацію емоційно комфортної атмосфери в групі, створюють відповідний емоційний настрій, активізують розвиток емоційної сфери дітей і сприяють оволодінню навичками емоційної регуляції, а під *організаційно-педагогічними умовами* розуміємо сукупність заходів, що оптимізують емоційне виховання дітей, відповідають сензитивним потребам вікового розвитку періоду раннього дитинства.

Враховуючи основні характеристики емоційного розвитку дитини раннього віку – емоційну нестійкість, реактивну безпосередність, слабку емоційну регуляцію і контроль, – було виділено такі компоненти емоційно-розвивального середовища у групах дітей раннього віку.

Емоційно-підтримувальний компонент середовища. Цей компонент передбачає створення емоційно-підтримувальних взаємовідносин між учасниками спільної діяльності

в ДНЗ (вихователем і дітьми). Маленька дитина відчуває потребу бути прийнятою, отримувати емоційну підтримку і увагу оточуючих. Слід підкреслити, що вирішальна роль в створенні емоційної атмосфери в групі належить вихователю, його власному емоційному настрою, ставленню до дітей, емоційним особливостям поведінки і мовлення, а також емоційній стійкості. Особливе значення має материнська функція педагога, що виявляється в теплому, емоційно підтримувальному ставленні до кожного малюка, в готовності прийти на допомогу.

Особливу роль в розвитку емоційної сфери виконує підкріплення емоційної реакції дитини відповідною дією. Ці емоційно обумовлені дії закріплюються у свідомості дитини і впливають на мотивацію поведінки, виконуючи важливу роль у формуванні вміння «передчувати» реакції оточуючих, тобто у формуванні емпатії.

Крім того, дитині необхідно, щоб на неї звертали увагу, відгукувалися на виявлені нею емоції. Якщо цього не відбувається, дитина починає «накопичувати» емоції і переповнюватися ними, демонструвати раптові бурхливі реакції. Часто істерика є виходом емоційної напруги, що накопичилася. Порушення поведінки, демонстрація негативних емоцій є для вихователя індикатором порушення емоційного благополуччя дитини, незадоволення її потреб.

Емоційно-налаштувальний компонент. Зміст цього компонента передбачає створення відповідних обставин – сприятливе кольорове оформлення, зручні меблі, комфортний температурний режим тощо. Реалізуючи цей компонент середовища у ДНЗ, необхідно пам'ятати про таке явище емоційного життя дитини, як реакція на оточуюче, тобто емоційний тон, що складається з окремих життєво важливих подій. У емоційному тоні акумулюється найзагальніший вплив оточуючого середовища, тому необхідна цілеспрямована робота зі створення і збереження сприятливих емоційних чинників і усунення несприятливих впливів.

Дитина повинна отримувати достатню кількість вражень, що забезпечують активний стан кори головного мозку і сприяють її психічному розвитку. Отже, для ефективного розвитку емоційної сфери необхідно забезпечити різні сенсорні подразники і умови для рухової активності: сенсорні куточки, яскраві іграшки, барвисті емоційно забарвлені наочні і сюжетні картинки, місце для рухових ігор з однопітками, дитячі книги, музичний супровід тощо.

Педагогічною проблемою організації предметного простору можуть виступати індивідуальні відмінності у вподобаннях дітей, особливостях формування базової афектної регуляції, що бере участь у процесі адаптації організму до оточуючого світу, виконує найважливішу роль у визначенні повноти і своєрідності – особистому житті людини. Вихователю слід уникати зайвого перенасичення зовнішнього простору яскравими та інтенсивними стимулами (великої кількості яскравих іграшок, гучної музики тощо). Вихователю, організовуючи простір групи, повинен враховувати потреби дитини, забезпечуючи необхідним ігрові зони, що дозволяє отримувати інтенсивні сенсорні враження. Для цього призначені: зони рухової активності, сенсорна кімната, «сухий» басейн, іграшки, зроблені з різного матеріалу.

Створюючи предметний простір групи, необхідно виділити «я-простір» (простір особистих переживань, проблем і способів їх вирішення; простір насичений подіями; простір взаємостосунків і взаємодії з дітьми, вихователями; простір наочний). Психологи вважають, що якщо організм протягом тривалого часу знаходився в умовах повної відсутності особистої території і позбавлений можливості персонально відповідати за неї, тобто знаходився в умовах територіальної ізоляції, то він стає безпорадним і у всіх інших ситуаціях, демонструючи невпевненість, страх, безініціативність при необхідності прийняття самостійних рішень і відповідальності за них [4]. Індивідуальні іграшки, шафи для особистих речей – це символи особистої території дитини, про яку вони відчувають необхідність піклуватися.

Емоційно-стабілізувальний компонент. Основний зміст цього компонента – забезпечення стабільності навколишнього середовища, що сприяє стійкому відчуттю дитиною безпеки і емоційного комфорту. Відчуття безпеки з'являється у повторювальних подіях, наприклад, щоденне чергування несе стабільність, упевненість, саме тому для малюка раннього віку важливими є режимні процеси. Крім того, режим дня дозволяє задовольнити потребу дитини володіти ситуацією (знати, чого можна чекати, які події відбудуться).

Режим дня – це певна тривалість і чергування занять, сну, відпочинку, регулярно і правильно харчування, виконання правил особистої гігієни, забезпечення фізичного навантаження. Систематичне виконання необхідних умов для правильної організації режиму дня сприяє гарному самопочуттю дітей, підтримці їхньої нервової системи, позитивно впливає на процеси розвитку організму [5]. Відчуття стабільності навколишнього середовища і тілесного благополуччя сприяє стійкому відчуттю безпеки і емоційного комфорту.

Емоційно-активізувальний компонент. Передбачає впровадження емоційно-активізувальних занять, ігор, сюрпризних моментів тощо. Метою занять, що проводяться в групі, має бути вирішення «емоційно забарвлених» завдань, співвідносних із завданнями емоційного розвитку дитини: накопичення, ампліфікація емоційного досвіду дитини і своєчасного «програвання» емоцій, емоційного збудження і розслаблення тощо.

Емоційне реагування є психофізіологічним станом, емоції – це реакція функціональних систем на зовнішні і внутрішні дії, спрямована на отримання корисного для організму результату [6]. Під корисним результатом дослідниками розуміється збереження цілісності і забезпечення життєдіяльності організму.

Кращою формою організації емоційної поведінки дітей є гра, тому цілеспрямоване використання різних ігор є обов'язковою умовою створення емоційно-розвивального середовища у групах раннього віку. У грі активно формуються або перебудовуються психічні процеси, починаючи від простих і закінчуючи найскладнішими; розвивається уява як основа творчості, що робить суб'єкта здатним до створення нового; у грі закладається підґрунтя для інших видів діяльності. Гра створює сприятливі умови для прояву фізичної активності дітей. У вільній грі дитина символічно проявляє свої неусвідомлені страхи, задоволення, турботу і конфлікти.

Ефективність дидактичних занять з дітьми раннього віку, на думку Н. Карпінської, багато в чому залежить від емоційності їх проведення. У ранньому віці дітям ще недоступні довільні вольові зусилля, інакше кажучи, вони не можуть ще примусити себе робити те, що не викликає у них інтересу. Вони швидше опановують доступні їм уміння, якщо цей процес викликає у них позитивне ставлення, почуття радості, задоволення. Їх успіхи на занятті визначаються тим, цікавий або нецікавий його зміст, тому вихователі, які різними способами підтримують зацікавленість учасників заняття, прагнуть викликати у них позитивні емоції. Необхідно пам'ятати про культуру проведення занять, важливим компонентом якої є естетика матеріалів, які пропонуються дітям. Діти займатимуться охоче та із задоволенням, якщо все, що їм демонструють, має привабливий вигляд: картинки кольорові; іграшки цілі, незламані; кубики, кульки чисті, гарно забарвлені. Розглядання їх викликає у дитини радість, і вона з більшою емоційністю реагує на отримані враження. Емоційність сприйняття у дітей посилюється, коли предмети, іграшки демонструються у дії: лялька танцює, собачка бігає, гавкає, з кубиків будують ворота, місток. Окрім ігрової діяльності, активізують і насичують емоційний розвиток дитини різні сюрпризні моменти, яскраві емоційно забарвлені події і ситуації (свята, дозвілля).

Емоційно-тренувальний компонент. Основний зміст цього компонента передбачає формування навичок емоційної регуляції. Виховання через емоційну дію – дуже тонкий процес. У ранньому віці емоції залежать від процесів збудження, що переважають над процесами гальмування. Головне завдання полягає не в тому, щоб пригнічувати і викорінювати емоції, а в тому, щоб належним чином їх скеровувати. Не можна довільно, за замовленням викликати ті або інші почуття, але їх можна побічно скеровувати і регулювати через діяльність, в якій вони виявляються і формуються.

Внаслідок того, що регуляція емоцій стає складнішою і абстрактнішою, дитина все більше керується тими моделями поведінки, які демонструють дорослі, що її оточують. Для зниження негативних впливів навколишнього середовища дитина повинна засвоїти зразки і прийоми регуляції емоцій, при цьому вона, здійснюючи регуляцію негативної емоції, відчуватиме зростаючу впевненість у своїх силах.

Вдосконалювати навички регуляції емоцій дозволяють психогімнастичні заняття з дітьми, вони не передбачені нормами організації життєдіяльності дитини в ДНЗ, але рекомендовані психологами. Психогімнастика – є спеціальним заняттям (етюди, ігри, вправи), спрямованих на розвиток і корекцію емоційно-особистісної сфери дитини. Особливо ці заняття потрібні дітям з надмірною стомлюваністю, виснаженістю, непосидючістю, підвищене-

ною тривожністю і страхами, але не менш важливо програвати ці комплекси вправ і зі здорівими дітьми, з метою психофізичної розрядки і профілактики. Також потрібно включати психогімнастичний комплекс в дні, коли заплановані заняття з високими інтелектуальними або психоемоційними навантаженнями. При проведенні психогімнастичних занять педагог вирішує такі методичні завдання: фіксувати увагу дитини на проявах емоцій іншими; відтворювати чужі емоції; аналізувати і словесно описувати прояви емоцій; повторно відтворення емоцій.

Висновки. Таким чином, найважливішим для дитини чинником, що впливає на її емоційний стан, є оточуюче її середовище. Важливо, щоб вже на рівні усвідомлення вихователі і методисти ДНЗ були орієнтовані на створення не тільки наочно-розвивального, а й *емоційно-розвивального середовища* в групі, тобто середовища, що сприяє різнобічному і повноцінному розвитку емоційно-особистісної сфери дитини раннього віку (як умови її подальшого успішного і гармонійного розвитку).

Емоційний розвиток є домінуючим чинником у розвитку психічних процесів, креативності, підвищенні адаптації дітей в суспільстві. Сучасна психолого-педагогічна наука розглядає емоційний розвиток дітей як поступальні кількісно-якісні зміни в єдності з процесами біологічного, соціального і когнітивного дозрівання. Важливу роль у вихованні емоцій виконує ампліфікація (збагачення), а не акселерація (прискорення) розвитку.

Список використаних джерел

1. Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг» [Електронний ресурс] / наук. кер. А.М. Богущ. – Режим доступу: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-6152897955085/list-231DF428B27>
2. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб для вищ. навч. закладів / О.Л. Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 225 с.
3. Выготский Л.С. Эмоции и их развитие в детском возрасте / Л.С. Выготский. – СПб., 1997. – 263 с.
4. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон; пер. с англ. А.А. Алексеева. – СПб.: Летний сад, 1996. – 154 с.
5. Дерманова И.Б. Диагностика эмоционально-нравственного развития / И.Б. Дерманова. – СПб.: Питер, 2002. – 176 с.
6. Зубкова Л.Н. Профилактика психоэмоционального напряжения у детей раннего возраста / Л.Н. Зубкова, Н.А. Харитоновна / Авт.-сост. В. Сотникова. – М.: Линка-Пресс, 2005. – С. 67–73.

References

1. Bogush, A. *Prohrama rozvytku ditej vid prenatal'noho periodu do tr'okh rokov "Oberih"* [The program of children from the prenatal period to three years "Charm"]. Access: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-6152897955085/list-231DF428B27> (In Ukrainian).
2. Kononko, O.L. (1998). *Sotsial'no-emotsijnyj rozvytok osobystosti (v doshkil'nomu dytynstvi): Navch. posib dlia vysch. navch. zakladiv*. [Social and emotional development of the individual (preschool child): Teach. guidances for HI. teach. institutions]. Kyiv. Osvita Publ. 225 p. (In Ukrainian).
3. Vygotskij, L.S. (1997). *Jemocii i ih razvitie v detskom vozraste* [Motions and their development in childhood]. St. Petersburg. 263 p.
4. Erikson, E. (1996). *Childhood and Society*. (Translation from English by A. Alekseeva). St. Petersburg. Letnij sad Publ. 154 p. (In Russian).
5. Dermanova, I. B. (2002). *Diagnostika jemocional'no-nravstvennogo razvitija* [Diagnostics emotional and moral development]. St. Petersburg. Piter Press. 176 p. (In Russian).
6. Zubkova, L.N., Haritonova, N.A (2005). *Profilaktika psihojemocional'nogo naprjazhenija u detej rannego vozrasta* [Prevention of mental and emotional stress in young children] Issuer V. Sotnikova. Moscow. Linka-Press. Pp. 67-73. (In Russian).

В статье раскрывается важность эмоционального воспитания детей раннего возраста, который является сензитивным, потому что именно в этот период наиболее интенсивно формируется психика, закладываются основные личностные образования и когнитивные характеристики, а восприятие окружающего носит эмоциональный характер. Обосновывается необходимость создания эмоционально-развивающей среды, которая является источником развития личности и самореализации. Теоретически обосновываются организационно-педагогические условия эмоционального воспитания дошкольников, а именно: эмоционально-поддерживающий, эмоционально-установочный, эмоционально-стабилизирующий, эмоционально-активизирующий, эмоционально-тренировочный.

Ключевые слова: эмоциональное воспитание, эмоционально-развивающая среда, организационно-педагогические условия эмоционального воспитания детей раннего возраста.

The article highlights the importance of the emotional education of young children, which is sensitive during this period. This is a period of the most intensive psychics formation. At that time the basic personal and cognitive characteristics are formed. The perception of the surrounding world is emotionally coloured. The author grounds the necessity of creating emotional environment, which is a source of personal development and self-realisation that can speed up or slow down this process.

Key words: emotional education, emotional environment, organizational and pedagogical conditions of young children's emotional education.

Одержано 9.10.2015.